

HAÇLI SEFERLERİNİN MİRASI¹

Çev: H. İbrahim GÖK*

ÖZET

The Legacy of The Crusades

Tarihi bir fenomenin kültürler arası ilişkilerde siyasi bir kavramlaştırma biçimine dönüşmesinin örneklerinden biri olarak Haçlı seferlerinin ele alındığı bu makalede, fenomenin tarihi derinliği yanı sıra modern zamanlarda ve günümüzde milliyetçilik bağlamında nasıl bir diskur haline geldiği özet bir biçimde işlenmektedir. Haçlılık kavramının Batı Hıristiyan ve Doğu İslâm medeniyetleri arasındaki ilişkiler açısından tarihi arkaplamı olan bir davranış biçimini yansıttığı ve bu medeniyetin mensupları olan insanlarda hangi çağrışımlara yol açtığı sosyolojik ve psikolojik açıdan tartışılırken, aynı zamanda hem Batılı ülkelerde, hem de Doğulu ülkelerde siyasi bir amaç olarak bir ideolojik yaklaşımın malzemesine dönüştürülmesinin izleri sürülmektedir. Bir “medeniyetler çatışması”nın temel diskuru olacak biçimde, politik ve ideolojik görüşlerin tabanını oluşturması için yapılan gayretlerin gösterildiği kavramın, bu suretle kültürel diyalektiğe ve dile nüfuzunun etkileri ve yansımaları da bu çerçevede ele alınmakta, çeşitli örneklendirmeler ile kültürler arası temasta oynadığı role göndermeler yapılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Haçlı Seferleri; Kudüs; Kutsal Topraklar; Selahattin Eyyûbi; Hıristiyanlık; İslâm; Cihat

Haçlı Seferlerinin Batı'daki İmajı

Avrupalılar, Mukaddes Toprakların yitirilmiş olmasına karşın Haçlı seferlerini unutmamışlardır. O dönemin hatırası, Osmanlıların Avrupa için bir tehdit olmaktan çıkmasından sonra da Avrupa tarihinde yer almaya devam etmiştir. Çoğu Avrupalının Müslümanlara ve Müslüman dünyasına ilişkin algısı Haçlı döneminin tecrübesinden kaynaklanır ve bundan hareketle Avrupa'da efsaneler ve idealler üretilmiştir.

Napolyon'un 1798'deki Mısır seferi, Avrupa'daki oryantalizmin ve Haçlı Seferlerine yönelik bilimsel merakın gelişiminde kilit bir dönem olarak kabul edilebilir. Sonraları Haçlı Seferlerine yönelik akademik çalışmalar daha ciddi olarak başladı ve Fransa'da saygıdeğer Academie des Inscriptions et Belles Lettres tarafından on altı ciltlik

1 Makalenin İngilizce aslı, Edinburg Üniversitesi İslâm ve Orta Doğu tarihi profesörü Carole Hillenbrand tarafından kaleme alınmış olup, “The Legacy of The Crusades” başlığı ile Crusades (Ed. Thomas F. Madden, New York 2012, Metro Books) kitabı içinde, 200-211. sayfalar arasında bulunmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Tarih Bölümü: e-mail: higok@yahoo.com

Recuil des Historiens des Croisades (1841-1906) külliyyatı yayımlandı. Bu külliyyat on dokuzuncu yüzyıldaki bilimsel faaliyetin bir anıtıdır. On dokuzuncu yüzyılın bilim insanları, Haçlı seferlerini akıl dışı bir taassup olarak eleştiren aydınlanma döneminin Voltaire, Gibbon ve Hume gibi önemli isimlerinden farklı olarak daha olumlu bir tavra sahip olmuşlardır.

Bununla birlikte hayal gücüyle uydurulan hikâyeler, insanların Haçlı seferlerine yönelik algısını şekillendirmede tarih yazımından çok daha etkili olmuştur. Mesela Torquato Tasso'nun birinci Haçlı seferine ait epik şiiri *Gerusalemme Liberata* (1581), on dokuzuncu asrın yaratıcı sanatçıları için özel ve zengin bir kaynak oluşturmuştu. Haçlı seferlerinin romantik cazibesi birçok romancının, oyun yazarının, şairin, müzisyenin ve sanatçının potansiyel bir ilham kaynağı haline gelmiştir. Bunlar, Haçlıları yabancı Müslüman düşmanla çarpışan Ortaçağ Avrupa kahramanlığının en iyi dönemi olarak tasvir etmişlerdir. Haçlı seferleri, yedinci yüzyılda başlayan Hıristiyanlıkla İslâmîyet arasındaki destansı mücadeleyi özetlemenin ve aslında güçlendirmenin bir yolu olarak görülmüştür.

İngiltere Başbakanı ve bir roman yazarı olan Benjamin Disraeli (1804-1881), 1831 yılında Haçlı krallarının türbelerini ziyaret etmişti ve Yakın Doğu onun bir kaç romanının dekorunu oluşturmuştur. David Roberts, Edward Lear ve Jean-Leon Gerome gibi sanatçılar Kutsal Toprakların tablolarını yaparken, diğer ressamalar Haçlıları konu alan tasvirler çizmişlerdir. Diğerleri arasında Rossini ve Verdi, Haçlı dekorları içinde yer alan operalara imza attılar. Lamartine ve Nerval gibi şairler, Doğu'yu anımsatan şiirler yazdılar. William Wordsworth Haçlı seferleri hakkında dört tane şiir [*sonet*] kaleme almıştır.

Bu bağlamda Sör Walter Scott (1771-1832) özel bir ilgiyi hak etmektedir. 1818'de basılan *Essay on Chivalry* adlı kitabında Haçlı seferlerini eleştirmesine rağmen, onun bu seferlere yaklaşımı genellikle romantiktir. Arka planını Haçlıların oluşturduğu meşhur dört romanından *The Talisman* (1825) özellikle en şöhretlisiydi. Scott'un, bir Ortaçağ fantezisi ve efsanevi bir kahramanlık karışımıyla idealize ettiği Selahattin Eyyûbi tasviri, Ortaçağ dönemine ilgi gösteren bir edebiyat geleneğinin doğmasına yol açmıştır. Scott, Avrupa merkezli bir bakış sahibi olmakla birlikte, "Hıristiyan ve İngiliz kral" olan ancak "tam bir Doğu'lu (hükümdar) acımasızlığı" gösteren Arslan Yürekli Richard ile "bir Avrupalı hükümdar basireti ve siyaseti sergileyen" Selahattin'i mukayese etmektedir.

Scott bir yana, muhtemelen Viktorya döneminde toplum zihninde oluşan imajı en çok tablolar etkilemiştir. Tabloların bazıları doğrudan, bazıları da galiba sadece bilinçaltından olmak üzere çeşitli şekillerde etkili olmuştur. Bunlar, Haçlı seferlerini bir tarihsel fenomenden daha fazlası olarak görmüşlerdi. Bu eserler, haçın kâfirlere götürülmesi; uzak topraklar üzerindeki emperyalist iddia; yabancı iklimin cazibesi;

romantizm ve Ortaçağ'ın esrarlı havası gibi konuları içeren ulusal mirasın övüncünü konu edinirler. Bütün bu temalar, on dokuzuncu yüzyıl İngiliz toplumunda yankı bulmuştur ve bunların akisleri günümüze kadar ulaşmıştır. Tablolar, Viktorya İngilteresi'nde ve başka yerlerde, Haçlı seferlerine ait bilimsel rivayetlerden daha fazla geniş halk kitlelerine ulaşmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda dünya Müslümanlarının en çok tanınan hükümdarı Kraliçe Viktorya idi. İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer Avrupalı devletlerin gayri-Hıristiyan bölgelerdeki emperyalist yayılmacılığı, kaçınılmaz olarak Hıristiyan misyonerlerin *Conquests of the Cross [Haçın Fütuhattı]* başlığını taşıyan bir dizi popüler İngilizce kitaplar yazmaya girişmelerini beraberinde getirdi. Avrupa'daki milliyetçilik de ayrıca Fransa'da IX. Lui, İngiltere'de Arslan Yürekli Richard ve Almanya'da Frederik Barbarossa gibi Haçlı kahramanlarını öne çıkarmıştır. Daha 1830 yılında kurulmuş olan Belçika, Bouillon'lu Godfrey'in hatırasını gururla anmıştır.

Haçlı seferine katılmış bir soydan gelme, iftihar vesilesi idi ve bu durum İngiltere'de, Fransa'da ve daha başka yerlerde hanedan armaları ve nişanlar üzerinde yansıtıldı. On dokuzuncu yüzyılda Tapınak Şövalyelerinin [*The Knights Templar*] canlandırılmasına yönelik teşebbüslerde bulunuldu. Ancak St. John Örgütü'nü [*The Knights Hospitalier*] eskiden olduğu gibi askeri rolüne döndürme ve Kutsal Toprakların Müslüman Osmanlılardan kurtarılmasına yönelik yardım çağrısı çok az bir etkiye sahip olmuştu. Örgüt, onun yerine başarılı bir şekilde aslı görevi olan hasta ve yardıma muhtaç kimselerin bakımıyla ilgilendi.

Haçlılara ait imgeler, tarihsel gerçekliği zayıf olsa bile, çağdaş siyasi gelişmeler sırasında da kullanılmıştır. Bu yüzden Kırım Savaşı (1854-1856), Fransa ve İngiltere'nin Hıristiyan Rusya'ya karşı hasta Osmanlı İmparatorluğu'nun safında savaşmasına rağmen, Kutsal Mekânların muhafazası için bir tür Haçlı seferi olarak görülmüştür.

Alman Kayzer'i II. Wilhelm (1888-1918), 1898 yılında Yakın Doğu'ya bir seyahat düzenledi ve Kudüs'te o sıralarda Almanlarca oluşturulmuş olan bir Tapınak topluluğunu müşahade etti. Şam'da, son derece iyi ayarlanmış bir davranışta bulunarak Selahattin Eyyûbi'nin türbesine gümüş bir çelenk yerleştirdi. Çelenk, bir kısmı *Kur'an*'dan alınan, Selahattin Eyyûbi'nin adının da yazılı olduğu Arapça ibarelerle süslenerek tezyin edilmişti. Bu çelenk, Birinci Dünya Savaşı sırasında T. E. Lawrence, (Arabistanlı Lawrens) tarafından ganimet olarak alınmıştır ve halen Londra'da bulunmaktadır.

Haçlı seferi imgesi ayrıca İspanya'daki iç savaş sırasında her iki taraf ve İkinci Dünya Savaşı sırasında da General Dwight D. Eisenhower tarafından kullanılmıştır. 6 Haziran 1944 günü, Birleşik Devletlerin Avrupa'ya çıkarma yaptıkları Haçlı Operasyonu'nun başlangıcında, General Eisenhower şu duyuruyu yapıyordu:

“Birleşik Devletlerin Sefer Kuvvetlerindeki askerler, denizciler ve havacılar! Sizler, büyük bir Haçlı seferine çıkmak üzeresiniz!” On dokuzuncu yüzyılda Haçlı seferinin [*crusade*] metaforik kullanımı, iyi bir gerekçe aramak anlamında Thomas Jefferson’un “cahilliğe karşı mücadele [*crusade*]” deymi ile yaygınlık kazanmıştır. Eisenhower ise terimin şu şekilde kullanılmasını savunuyordu: “Ancak eksenin kırılmasıyla adam gibi bir dünya mümkündü; savaş benim için genellikle yanlış kullanılan kelimenin geleneksel anlamıyla bir Haçlı seferine [*crusade*] dönüştü” (D.D. Eisenhower, *Crusade in Europe*, 1948).

Birinci Dünya Savaşı: Büyük Bir Haçlı Seferi

Bazı yorumcular, Haçlı seferleriyle ilgili benzetmeleri “bütün savaşları sona erdiren bir savaş” olarak görüp, kültürler arası bir çatışma şeklinde betimleyerek Birinci Dünya Savaşı bağlamında kullandılar ve Alman militarizmini denetim altında tutmak için mücadele ettiler. Hayatlarına mal olmasına rağmen bazı ruhban sınıfı mensupları Mukaddes Mekânların özgürlüğünü savunmak ve buraları Almanya’nın Müslüman müttefiki Osmanlı imparatorluğunun kontrolünden çıkarmak amacıyla bu mücadeleyi bir Haçlı seferi olarak gördüler. Basil Bourchier adındaki bir İngiliz ruhban sınıfı mensubu şöyle yazıyordu: “Bu yalnızca kutsal bir savaş değildir. Bu şu ana kadar yapıla gelen savaşların en kutsalıdır. ... (Pagan tanrısı) Odin, [Hz.] İsa’ya karşı idi. Berlin, Beytullahim üzerindeki üstünlüğünü ispat etmenin yollarını arıyor.”

1916’da İngiliz Başbakanı David Lloyd George, şöyle bir bildiri yayınladı: “Ülkenin her bir köşesinden genç adamlar uluslar arası bir amacın sancağı altında bir araya geldiler, büyük bir Haçlı Seferi için.”

İngiliz Generali Allenby Aralık 1917’de Kudüs’ü Türklerden aldığı zaman, Punch dergisi yukarıdan bakan ve “Nihayet hayalim gerçekleşti!” diyen bir Arslan Yürekli Richard karikatürü çizerek The Last Crusade [Son Haçlı Seferi] başlığı ile yayımlandı.

Dolayısıyla Haçlı seferlerinin simge ile ifade edilmesi çok yönlüydü. Romantik sanatçılar için Haçlı seferleri, yabancı Doğu’daki bir “adil savaşta” cesur eylemler, Haçlıların duygusallıkla eve dönüşleri gibi konular açısından zengin bir esin kaynağı oluşturdu. Dönemin siyasi ve askeri şartları Haçlı seferleriyle paralellik kurarken [*analoji*], milliyetçiler Haçlı seferlerinin kahraman bireylerine sahip çıkarak onları övdüler.

Bununla birlikte Haçlı seferleri, Voltaire, Hume ve diğer on sekizinci yüzyıl aydınlarının gösterdiği gibi hep bir ilham kaynağı olmuş değildir. Bazı Hıristiyanlar suçluluk duygusuyla kınanırlar; meselâ, Sör Steven Runciman Haçlı seferlerini “trajik ve yıkıcı bir hadise” olarak tanımlamıştır. Daha yakınlarda 1999’da

Amerikalı bir çocuğun önderlik ettiği, Kudüs'ün 1099'daki zaptının 900. Yıldönümü münasebetiyle oluşturulan “*Reconciliation Walk*” [Barış Yürüyüşü] organizasyonu şu yazılı metni dağıttı: “Atalarımızın Hz. İsa adına işledikleri mezalim için derin pişmanlık duyuyoruz!”.

“Medeniyetin Hasımı” Olan İslâm

Fransız yazar François-René de Chateaubriand (1768-1848) 1806'da Kutsal Toprakları ziyaret etti ve “düşman”dan geri almaya yemin ederek Kutsal Mezar'ın papalık şövalyesi oldu. *Itinéraire de Paris à Jérusalem et de Jérusalem a Paris* (1811) [Paris'ten Kudüs'e ve Kudüs'ten Paris'e Seyahat] adlı kitabında, Haçlı Seferlerini İslâm ile Medeniyetin karşılaşması olarak tanımlar:

“Haçlı Seferleri, yalnızca Kutsal Mezar'ın kurtarılmasına yönelik değildi, fakat daha ziyade medeniyet düşmanı, cehaletin, zorbalığın, köleliğin taraftarı olan bir dinin mi yoksa, modern insanda bir antikite bilgesi havası uyandıran ve köleliğin temelini ortadan kaldıran bir dinin mi yeryüzünde galip geleceğini öğrenmeye yönelikti.”

Mark Twain Kutsal Topraklarda

Haçlı Seferleri, George Innes (1825-1894)'in *The March of The Crusaders* [Haçlıların Yürüyüşü] adlı eseri gibi kimi Amerikan edebiyatına ilham vermiştir, fakat bunun dışında Eski Dünya'yı yücelten her şeyden uzak durma eğiliminde olan Birleşik Devletlerde Haçlı seferlerini romantik olarak idealleştirme bir ilerleme kaydetmemiştir. Ayrıca zamanında gayri-Amerikan olduğundan epeyce eleştirilen Haçlı Seferlerinin Katoliklik'le derin bir bağı vardı ve üstelik soyluluk, feodalizm gibi fikirler ile din savaşlarına karşı yaygın bir antipati söz konusuydu.

Romancı Mark Twain, 1867'de Avrupa'yı ve Kutsal Toprakları gezdi ve seyahatini bütün hayatı boyunca en meşhur eseri olan *The Innocents Abroad* (1869) [Yabancı Ülkelerdeki Masumlar]'da anlattı. Twain, Kutsal Mezar kilisesindeki rahiplerin gösterdiği kutsal kalıntıları oldukça ironik ve çağdaş Amerikan şüpheciliği ile tasvir eder. Ne hikmetse, Kilise'deki en etkileyici “kutsal kalıntı”, Bouillon'lu Godfrey'in kılıcıdır:

“Hıristiyan ülkelerindeki hiçbir kılıç bununki kadar bir etkiye sahip değildir -Avrupa'nın tarihi salonlarındaki pas tutmuş hiçbir kılıç da ona öyle dışarıdan bakan kişinin zihninde maceranın tahayyülünü harekete geçirmeye malik değil- ne de öyle kahramanlık faaliyetlerinden bahseden

ya da öyle eski zaman savaşçılarının cesur hikâyelerini anlatabilen herhangi biri... Bu kılıç Baldwin'in kendisi, Tancred, yüce gönüllü Selahattin ve büyük Arslan Yürekli Richard hakkında konuşuyor. Sadece bu muhteşem macera kahramanlarının kullandıkları gibi kılıçlar ile bir adamı ikiye bölüp yarısını bir tarafa, öbür yarısını başka bir tarafa yollamak mümkündür.”

İslâm'ın Batı'ya Cevabı

İslâm dünyası, Batı emperyalizmi ve sömürgeciliğine karşı çeşitli şekillerde tepki vermiştir. Birçoklarınınca modern Arap rönesansının ilk sesi olarak kabul edilen Mısır'lı âlim Abdurrahman el-Cebertî (1754-1825), Napolyon'un 1798 yılındaki Mısır işgalini anlatan o döneme ait iki tane eser kaleme almıştır. el-Cebertî, Fransızlara devrimin maddiyatçı değerleri yüzünden saldırmıştı; ancak Fransızların çıkarılmasından ve Osmanlıların dönüşünden sonra Müslüman toplumunu eleştirmeye başladı ve Avrupa bilimine olan hayranlığını açıkça ifade etti.

On dokuzuncu yüzyılın Müslüman entelektüelleri genel olarak iki gruba ayrılmışlardır. Batının bilimsel ve teknolojik ilerlemelerini İslâm'a uyarlamaya çalışan Hindistanlı eğitimci ve yargıç Seyyid Ahmed Han (1817-1898) gibi modernleşme mücadelesine ve Batılı bilimsel fikirlere kucak açanlar, “modernistler” olarak anıldılar. Şimdiki Suudi Arabistan'ı oluşturan Vehhabî hareketi tarafından kısaca “gelenekçiler” diye anılan diğerleri, kendi içlerine yönelerek İslâmiyet'in başlangıcındaki saf değerlere dönüşü, dış etkenlerin ve özellikle Avrupalıların hiç bulaşmadığı, sadece *Kur'an* ve *Hadîs* ilkelerine dayanan toplumun arayışı içinde oldular.

Yirminci yüzyılda, Avrupa emperyalizmi Birleşik Devletlere yol verdiği de gelenekçilerin cevabı değişmedi. Mısır'daki Müslüman Kardeşler gibi İslâmî tabana dayalı aşırı gruplar, yeryüzünde birleşik bir Müslüman devleti kurabilmek için yozlaşmış yöneticilere karşı mücadeleye giriştiler. Müslüman Kardeşlerin, Cumhurbaşkanı Nasır tarafından ihanetle suçlanarak idam edilen önde gelen ideologu Seyyid Kutub (1906-1966), İslâmiyet ile içlerinde Hıristiyanların, Hindûların ve Komünistlerin yer aldığı “politeistler” arasındaki eski çatışmadan bahsediyordu.

Kutub, eseri Pakistan'ın dinî kolejlerinde (*medreseler*) eğitim gören radikaller ile bilhassa Afganistan'daki Taliban arasında belirgin bir rol oynayan Hindistan'ın velut yazarı Seyyid Abdü'l-A'lâ Mevdûdî (1903-1979)'den etkilenmişti. *Cihat*, Mevdûdî'nin düşüncesindeki en önemli yeri tutan kavramdır. *İslâm'da Cihat* kitabının birçok baskısı tükenmiştir; beşinci baskısındaki kapağında *cihat* kelimesi kan-kırmızısı renkteki kılıç şeklinde bir hatla yazılmıştır. Mevdûdî'ye göre İslâm, diğerlerini dışarıda tutan tek bir ulusa ait olamaz; o İslâm'ın cihan şümullüğü üzerinde durur, çünkü “İslâm bütün yeryüzünü ister”.

Günümüzde *cihat*, aşırı kullanılan bir kelimedir; ancak algılanması halinde saldırı

ve müdahale kuvvetlerine karşı güçlü bir araç olarak işe yarayabilir. Bazılarına göre, *cihat* çağırısı Filistin örneğinde olduğu gibi özel bir siyasi hedefe odaklıdır. Öteki Müslüman baskı grupları, kavramı, Amerika'nın siyasi olduğu kadar küresel ekonomik üstünlüğüne karşı güçlü bir ahlaki duruş olarak benimserler. Nitekim yakın zamanlarda "Coca Cola'ya karşı *cihat*" ilan edilmiştir; bu durum dünyanın her yerinde Amerika Birleşik Devletlerini temsil eden bu ürüne zarar verme teşebbüsüdür. İki rakip Müslüman şirketi olan Mekke Kola ile Kible Kola, yasal olarak gelirlerinin yüzde onunu İslâm'ın öngördüğü şekilde Müslümanların yararına tahsis edeceklerini beyan etmektedirler.

Bununla birlikte söylemin tamamı münhasıran dini bir temele dayanmaz. Saddam Hüseyin'in Irak'taki mutlakiyetçi seküler yönetimi, kendi ideolojik temelini desteklemek için bir dizi derlenmiş efsane uydurdu ve "Amerikan-İsrail komplosuna" karşı büyük bir savaşın gerekliliğinden bahsetti. Açıkça dini gerekçelerinin yetersizliğine rağmen Saddam, zaman zaman Batı'ya karşı *cihat* çağırısında bulunmuştur.

Modern Müslümanlar Haçlı seferlerini yeniden keşfedip, yeniden yorumlamışlardır. Bu durum Müslüman siyasetçilere geriye dönük olarak son derece güçlü semboller kazandırmıştır. Böyle düşünenlere göre Haçlı Devletleri, Napolyon'un Mısır seferine; 1918'den sonraki manda dönemine (İngiltere ve Fransa'nın, Milletler Cemiyeti mandası altında eski Osmanlı İmparatorluğu arazisi olan Arap topraklarını işgal ettikleri dönem); ve dahası 1948'deki İsrail devletinin kuruluşuna ilham veren "ilk-koloniler"di. Arab milliyetçileri ve milliyetçi hareketler Müslüman hükümdarların on iki ve on üçüncü yüzyıllardaki Franklara karşı giriştikleri muzaffer mücadeleleri anımsatmışlardır.

Seyyid Kutub gibi "uluslar arası Haçlılık"tan bahseden simalara göre Haçlı seferleri asla bitmemiştir ve Hıristiyanlık ile İslâmiyet arasındaki mücadele halen devam etmektedir. Diğerleri ise Haçlı seferlerini Batı emperyalizminin ilk eylemi olarak yorumlarlar (Arapçada "prematür emperyalizm" olarak zikredilir) ve gerçek şu ki geleneksel Müslüman toprakları vaktiyle Avrupalılar tarafından sömürge haline getirilmiştir. Bu tür politik söylemlerin belagati, güçlü bir emperyalizm karşıtlığı, Batı karşıtlığı ve Hıristiyan karşıtlığıdır; imgelemi Haçlı döneminden gelen basmakalıp klişeleri hatırlatır. Hıristiyan Batılılar, İslâm toprağını ve en kutsal yerlerini "kirletmişlerdir". 1981'de Papa'yı öldürme teşebbüsünde bulunan Türk, Mehmed Ali Ağca, bir mektupta şunları yazıyordu: "Haçlıların başkomutanı olan Papa II. John Paul'u öldürmeye karar verdim".

Tıpkı Selahattin Eyyûbi zamanında olduğu gibi, İslâm'ın üçüncü kutsal şehri olan Kudüs'ün yeniden zapt edilmesi, hâlâ bazı Arap ve Müslüman eylemcilerin esas amacıdır. Kudüs'ün dışında kalan Filistinlilerin tamamı, Kutsal Şehir'deki Müslümanlara ait dinî mekânlara ulaşmanın arzusuyla yanıp tutuşurlar.

Bazı Müslümanlar, Kudüs Latin Krallığı ile İsrail Devleti arasında paralellik kurarlar. İlkinin Hıristiyan, ikincisinin Yahudi olması, onların gözünde Müslümanların arazisinin kâfirler tarafından ihlal edilmiş olduğu durumunu değiştirmez. Hamas (İslâmî Direniş Hareketi) ve Hizbullah (Allah'ın Partisi) gibi gruplar, Batılı "Haçlılar"ın müdahalesine ve İsrail'i desteklemelerine karşı, dinî bir bayrak altında Filistin'in özgürlüğü için savaşmak üzere kurulmuşlardır.

Müslümanların büyük çoğunluğu bu tür uç fikirleri paylaşmaz, fakat birçok Müslüman için bugün Kudüs'ün, 1099'dan hemen sonra olduğu gibi, odak haline geldiği inkâr edilemez. Kutsal Şehir o tarihte Frankların eline geçmiş ve Franklar onu Selahattin Eyyûbi'nin 1187 yılında yeniden almasına kadar işgal altında tutmuşlardı. 1099'da olduğu gibi, Kudüs'ün 1967 yılındaki 6 Gün Savaşlarında kaybedilmesi, Müslüman dünyası için korkunç bir darbe oldu. Kaybın acısı, aynı yıl Avustralyalı bir Hıristiyan yobazın Aksa Camisine yönelik kundaklama saldırısıyla daha da ağır hale geldi. Saldırı, Nurettin Zengi tarafından ısmarlanmış olan ancak 1187'de Selahattin Eyyûbi tarafından camiye yerleştirilen son derece güzel minberi tahrip etmişti.³

İran İslâm Cumhuriyeti'nin kurucusu Ayetullah Humeyni, Kudüs'ün özgürlüğe kavuşması için anti-Siyonist mücadelede Müslümanlara arka çıkıyordu. 1980'lerdeki İran-İrak savaşında, İran askerlerine güzergâhlarının Irak üzerinden Kudüs'e gittiğini gösteren haritalar dağıtılmıştı. Humeyni, Ramazan ayının son Cuma gününü "Kudüs Günü" ilan etti ve 1980 yılına ait meşhur bir İran pulu "Cihan şümul Kudüs Günü"nü anarak Arapça, Farsça ve İngilizce olarak şu sözleri taşıdı: "Kudüs'ü özgürleştiririm". Kudüs Günü, günümüzde pullar aracılığıyla bütün Müslüman dünyasında önemli hale gelmiştir. Pullar aynı şekilde Kudüs'ün yeniden fethine gönderme yaparak, Kubbetü's-Sahra ya da at sırtında Selahattin Eyyûbi'yi de tasvir ederler.

Bazı Müslüman düşünürlerin Haçlı seferleriyle ilgili takıntısı, Müslümanların Selahattin'i "yeniden keşfetmeleri" gibi modern bir olgudur. İronik olsa da bu, daha çok onun Batı Avrupa'daki *ikonik* durumundan kaynaklanıyordu. Selahattin'in tarihi rolü, modern Arap ve İslâm düşünürleri tarafından Franklara karşı mücadelede anahtar bir figür olarak büyük bir istekle benimsenir. Mısır'da Nasır ve Sedat, Irak'ta Saddam Hüseyin gibi Arap siyasi liderleri "İkinci Selahattin" olmak için can atmışlardır. Selahattin'in Kürt kökenli olmasına rağmen, onun pelerini "Haçlılar"la, yani *salibiyyûn* ile (Haç taşıyanlar), daha doğrusu Batı ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri ile savaşmaya hevesli birçok Arap ve Müslüman militan grup tarafından giyilmektedir. Bazılarına göre Selahattin, Arap milletinin kahramanlık ruhunu temsil eder; bazıları ise İslâmcı bir bakış açısını benimserler ve buna göre o Orta Doğu'yu İslâm sancağı altında birleştirmektedir.

3 Aksa Camisine saldırı, 1969 yılında olmuştur. Yanan minberin yerine Türk, Mısır, Ürdün ve Endonezyalı ustalar tarafından orijinaline uygun ve künde-kâr ile yenisi yapılmış ve 2007 yılında Aksa Camisi'ne konmuştur. (ç.n)

Pan-Arapçılık ve Haçlı Metaforunun Gücü

1956'daki Süveyş krizinin ardından bir yıl sonra, İngiltere, Fransa ve İsrail kuvvetlerinin Süveyş kanalını ele geçirme teşebbüsleri başarılı bir şekilde geri püskürtüldüğünde, Mısırlı tarihçi Muhammed Kemal Hüseyin şöyle diyordu: “Bugün, Arap özgürlük hareketinin liderleri tarafından gerçekleştirilen mücadele, geçmişte Eyyübilerin ve Memlûkların Haçlıları atmak için gerçekleştirdikleri mücadelelerin aynısıdır. Ve Araplar geçmişte oldukları gibi, günümüzde de muzaffer olacaklardır.”

Böyle bir açıklamada Eyyübilerin (Selahattin de dahil) Kürt, Memlûkların Türk olmaları çok az bir mesele teşkil eder. Retorik, modern Araplara bu zaferlerin kendilerine ait oldukları iddiasına imkân verir. Arap milliyetçi söyleminde, İslâm, ille de ön planda değildir; Haçlı metaforları seküler bağlama ve milliyetçi ideallere uyacak biçimde yeterince esneklik gösterir.

Saddam: “İkinci Selahattin”

Sözde cihat savaşçısı Saddam Hüseyin, ikisinin de Tikrit’li olmasından yararlanarak kendisine Selahattin Eyyûbi’yi model aldı ve hatta kendi doğum tarihini Selahattin’inkiyle uyuşturmak için değişikliğe gitti. 1987 Temmuz’unda, Selahattin’in Haçlılara karşı Hattin’de kazandığı zaferin 800. Yıldönümünde Tikrit’te “Özgürlüğün Savaşı: Selahattin’den Saddam Hüseyin’e” başlığı taşıyan bir anma konferansı düzenlenmişti. Aynı yıl bir çocuk kitabı, kapağında Saddam’ın bir resmini taşıyarak “Kahraman Selahattin” başlığı ile yayımlanmıştı. Kitabın sayfaları “İkinci Selahattin” Saddam’ın kahramanlıklarından bahsediyordu. Gerçeğin bu şekilde istismar edilmesinin ironik yanı, Saddam hakkındaki eleştirileri ortadan kaldırmamıştı: Zira Selahattin’in vatandaşı olan binlerce Kürt’e karşı katliam yaptı ve üstelik Selahattin’in tam tersine, merhametli de değildi. Hatta daha bariz biçimde, Saddam’ın askeri kahramanlığı başarısızlıkla sona erdi.

Bir Medeniyetler Çatışması mı?

Tarihçi Bernard Lewis, “medeniyetler çatışması” deyimini kullanan ilk kişidir. O bunu, 1990’da “belki akla yatkın değil ama şüphesiz eski rakibin (İslâm) bizim Yahudi-Hıristiyan mirasımıza, seküler varlığımıza ve bunların her ikisinin dünyadaki ilerlemesine karşı tarihi tepkisi” diye yazmıştı. Lewis’in fikri Samuel Huntington tarafından işlenmiştir. Huntington, görüşlerini 11 Eylül 2001’den sonra geliştirmiş olmasına karşın, Lewis’in varsayımı, Batı ile İslâm dünyası arasındaki kutuplaşmayı fark ettiğinden hala büyük bir etkiye sahiptir.

Huntington, dünya siyasetinde ülkelerin kendilerini “medeniyet” esasına göre tasnif ettikleri yeni bir dönemden bahseder. Dünya, göçler ve halklar arasındaki etkileşimin artmasıyla daha küçük bir yer haline geldikçe, insanların, mensup oldukları köklü medeniyet bilinci pekişmektedir. Dinin yeniden canlanması (o burada İslâmiyet’i

ayrı tutar) ulusal sınırların ötesinde bir kimliğin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bugün, kendi içine dönen öteki medeniyetler, gücünün doruğundaki Batı'yla, Amerika'nın maddi ürünleri ve yaşam tarzı üzerinde sahip olduğu küresel etkiyle karşı karşıyadırlar. Huntington, küresel fay hatlarını, krizlerin ve katliamların (Balkanlardaki gibi) parladığı noktaları tespit etmekte ve İslâm ile Batı arasındaki, eskiden “kan dökülen sınırlar” a dikkati çekmektedir. Buralardaki sorunlu karşılaşmalar ona göre daha tehlikeli hale gelecektir: “Medeniyetler arasındaki fay hatları gelecekteki savaş hatları olacaktır”.

Birçoklarına göre Huntington'un paradigması muhasımca ve basittir. Filistin'li eleştirmen Edward W. Said (1935-2003), 2001 yılında Lewis ile Huntington'u “her medeniyetin sahip olduğu dâhili dinamikleri ve çoğulluğu” göz ardı edip, “Temel Reis ile Kabasakal'ın birbirlerini acımasızca yere çarptıkları çizgi film benzeri bir dünya” hayal ettikleri gerekçesiyle eleştirmişti. Dünyadaki diğer inançlar gibi İslâmiyet de tekil değildir ve nitekim Farsça konuşan İranlı bir Şif ile Arapça konuşan bir Suudi Sünnî, haklı olarak birbirlerine Müslüman deseler de, hiçbir biçimde ortak bir amaç için bir araya gelecek değildirler. Aynı şekilde bir Endonezyalı, bir Türk ya da Balkanlı bir Müslüman da, bunlardan biriyle öyle büyük bir yakınlık hissetmez. Üstelik Hıristiyan Araplar, Huntington modelinin neresine uyarlar? Bir kere onlar kendi Araplıklarına, kendi milli devletlerine ve kendi inançlarına sadakat duymaktadırlar.

11 Eylül saldırısından bu yana dünya medyasında Üsame b. Ladin'in konuşmasına verilen önem, İslâm ile terörizmin birbiriyle bağdaşmadığını vurgulayan ve Batı'nın İslâm'ı şeytan olarak görmesini kınayan Müslüman çoğunluğa yardım etmez. Aynı şekilde Üsame'nin “küresel Haçlılar” a karşı (Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleri) inatçı bir şekilde düşmanca mesajı da Batılı korkuları hafifletmeye yaramaz.

Bu “çatışma” da Batılı “taraf” ın rolü nedir? 11 Eylül'den sonra, Başkan George W. Bush şunu beyan etmişti: “Bu Haçlı seferi [*crusade*], bu terörizmle savaş, bir süre devam edecektir.” Yardımcıları hemen Başkan'ın, terimi kelimenin gerçek anlamında kullandığını inkâr ettiler; ancak buna rağmen Müslüman dünyasında bir öfkeye yol açtı. Gerek Batılı liderlerin gerekse Batı medyasının “*crusade*” kavramının tarihi temelini Latince *crux* (cross; çarmıh) kelimesinden geldiği bilincinde oldukları şüphelidir. Ancak bu temel Arapçada kaybolmamıştır ve Arapçada Haçlı seferi [*crusade*] için tek bir kelime yoktur; meselâ *harb es-salib* [haçın savaşı], *harb salibiyye* [haçlı savaşı] veya *hamle salibiyye* [haçlı saldırısı] gibi ifadeler kullanılır. Müslümanların kelimeye karşı olan hassasiyetleri hiç de şaşırtıcı değildir.

Ancak su götürmez bir şekilde, en azından bazı Müslüman propagandacılar göre, gerçekte Amerikan küreselleşmeciliği ve sekülerizmine muhalif olmak manasına

gelse de, “Hıristiyanlara” ve “Haçlılara” karşı olmak anlamındaki çatışma söylemi dini kavramlarla açıklanmaktadır. Aynı şekilde “haçlı” kavramı Müslüman dünyasında Batılı bir Avrupalı için pejoratif bir kelime olarak da kolayca kullanılabilir.

Fakat daha önemlisi, her iki taraf da propaganda savaşlarında Haçlı seferi [*crusade*] ve *cihat* kavramlarını gevşek bir ağız dalaşı haline getirirler ve laubali bir basitlikle de tarihin yardımını isterler. “Haçlı seferi”nden bahsedenler, işlerine gelmediği için Hıristiyan’ın Hıristiyan’la savaştığı Dördüncü Haçlı Seferi’ni (ve diğerlerini) unuttur; Müslümanların öteki Müslümanlara karşı Haçlılarla yaptıkları ittifaktan bahsetmezler. Ayrıca, Selahattin Eyyûbi’nin Kudüs fethinin borazanlığını yapanlar da, işlerine gelmediğinden, otuz dokuz yıl sonra onun soyundan gelenlerin aynı Kutsal Kent’i kendi elleriyle Franklara teslim ettiklerini unuturlar.

+Haçlı Seferlerini Hatırlamak

Filistinli Yazar Mahmut Derviş (d. 1941), Memory For Forgetfulness adlı kitabında 1982’deki İsrail’in Lübnan işgali hakkında oldukça dokunaklı biçimde yazar. Eser, Haçlı seferlerinin hatırasını telkin eder ve bombalanmış Beyrut ile Kutsal Toprakların Haçlılar tarafından işgal edilmesi arasında zahmetsizce gidip gelir. Arapçadaki “Frank” sözcüğü, başlıca “Batı Avrupalı” anlamı taşır, fakat daha yaygın biçimde “yabancı” anlamında kullanılmıştır. Derviş, kavramı, Arap topraklarını işgal eden yabancı istilacılar anlamında daha geniş açılımlı bir metafor olarak gördü. Lübnan ve Levant’la ilgili endişeleri yansıtan melankoliye rağmen Derviş, bölgenin geleceği hakkında iyimserdir.

“Haçlı Seferinden Dönüş”, Carl Friedrich Lessing (1808-1880)

Yaşlı ve bitkin şövalye, Töton Şövalyelerine ait sancak ve sembolleri gururla taşımaktadır. Özellikle Kutsal Roma İmparatorluğu'nun, Töton Örgütü'nün kurucusu ve koruyucusu da olan Hohenstaufen Hanedanı zamanındaki Alman Haçlıların serüvenleri, Almanya'nın, 1871'deki İkinci Reich'in kurulmasıyla zirveye ulaşan birliği sağlama mücadeleleri sırasında Lessing ve diğer sanatçılara ilham vermişti.

“Kudüs -Şam Kapısı”, David Roberts (1839)

Haçlı Seferleri, Avrupa'nın 19. Yüzyıldaki Doğu tasavvuruyla, Filistinli akademisyen ve yazar Edward Said'in (1935-2003)'in “romantik bir mekân, yabancı insanlar, akıldan çıkmayan manzaralar, unutulmaz hatıralar, olağanüstü tecrübeler” sözlerinde olduğu gibi, gayet güzel bir şekilde örtüşmüştü.

“Kudüs’ün Haçlılar Tarafından Alınışı”, Emile Signol (1804-1892)

Fransızlar, akrabalarının Haçlı Seferlerine öncülük eden rollerinin çok iyi farkındaydılar. 1830’larda önde gelen Fransız aileleri, Kral’ın, kendisi gibi seçkin Haçlı atalara sahip Fransız aileleri özel muameleyle ağırladığı Versay’daki Haçlılar Salonu’nda hanedanlık armalarını yarıştırdılar.

“Napolyon Bonapart Kahire’deki Ulu Cami’de”, Henri Levy (1841-1904)

Dönemin Mısırlı âlimi Abdurrahman el-Cebertî, “Allah’ın bütün ezeli ve ebedi sıfatlarını inkâr eden ve Peygamberliği reddeden materyalist Fransızlar” diyerek Napolyon’un 1798’deki seferini eleştirmişti. Ancak öbür yandan, Napolyon’un Mısır’ın tarihi eserlerini, flora ve faunasını kapsamlı bir şekilde araştırmak üzere beraberinde getirdiği âlim ve bilim adamları ordusundan da etkilenmişti.

Selahattin Eyyûbi'nin Görkemli Bir Heykeli

İki yanında savaşçıların ve bir sûfinin eşlik ettiği heykel, Suriye'nin başkenti Şam'ın Ortaçağ'dan kalma kalesi ve Selahattin'in türbesi önünde muhteşem bir şekilde duruyor. Heykelin dibinde, sağ tarafta yerde, mağlup edilmiş kişileri temsil eden yere düşmüş iki Haçlı [Frank] askeri olduğu görülüyor. Bu iki kişi, biri elinde bir çanta dolusu fide parası tutan Kral Guy ve diğeri hayatta kalamayacağını anlayan bir adamın unutulmaz bakışını yansıtan Chatillon'lu Reynald'dır.

1988 Kûdüs Günü, Selahattin Eyyûbi ile onun Tikritli hemşerisi ve sözde "İkinci Selahattin" olan Devlet Başkanı Saddam Hüseyin figürünü taşıyan bu Irak pulu ile anıldı.

Bu Suudi Arabistan pulu, Selahattin Eyyûbi'nin 1187 yılındaki Hattin'de Haçlılara karşı kazandığı zaferin 800. Yıldönümünü hatırlatmak üzere basıldı. Her iki pul da Kutsal Şehir'in en önemli simgesi olan Kubbetü's-Sahra'yı öne çıkarıyor.

İç savaş sırasında daha çok Müslümanların kontrolinde olan eski Yugoslav cumhuriyeti Bosna-Hersek'teki Mostar'ın enkazı.

İslâmiyet ile Hıristiyanlık arasındaki tarihi düşmanlık ve şüphe, iki inanç liderlerinin karşılıklı anlayışı teşvik eden çabalarını harekete geçirdi. 6 Mayıs 2001 günü, Papa II. John Paul, Suriye Baş Müftüsü Şeyh Ahmed Kuftaro tarafından Şam'da, 8. Yüzyıldan kalma Emevi Camisi'nde misafir edildiğinde, bir camiye giren ilk papa olmuştu.

İLERİ OKUMALAR İÇİN BİBLİYOGRAFYA

- Abulafia, David. (1988). *Frederick I: A Medieval Emperor*. London: Allen Lane.
- Amıtai-Preiss, Reuven. (1995). *Mongols And Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*. Cambridge: Cup.
- Andrea, Alfred J. (2000). *Contemporary Sources Fort He Fourth Crusade*. Leiden: E.J. Brill.
- Andrea, Alfred J. (2003). *Encyclopedia Of The Crusades*. Westport: Greenwood Press.
- Angold, M. (1984). *The Byzantine Empire, 1025-1204*, London: Longman.
- Angold, Michael. (2003). *The Fourth Crusade: Event And Context*. New York: Longman.
- Anonymous. (1962). *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolimitanorum*. (Edited By R. Hill), Edinburgh: Nelson.
- Asbridge, T.S. (2004). *The First Crusade*. London: Free Press.
- Bicheno, Hugh. (2003). *The Cross And The Crescent: The Battle Of Lepanto 1571*. London: Weidenfield And Nicholson.
- Berkey, Jonathan. (2002). *The Formation Of Islam: Religion And Society İn The Near East, 600-1800*. Cambridge: Cup.
- Brand, Charles M. (1968). *Byzantium Confronts The West, 1180-1204*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Brown, Peter. (2003). *The Rise Of Western Christendom*. 2. Edition. Oxford-Massachusetts: Blackwell.
- Brundage, James. ((1969). *Medieval Canon Law And The Crusader*. Madison. University Of Wisconsin Press.
- Cole, P. (1991). *Preaching Of The Crusades To The Holy Land 1095-1270*. Cambridge, Massachusetts: Medieval Academy Of America.
- Cowdrey, H.E.J. (1998). *Pope Gregory Vu: 1073-1085*. Oxford: Oup.
- Christiansen, Eric. (1997). *The Northern Crusades: The Baltic And The Catholic Frontier 1100-1525*. London: Penguin.
- Darwish, Mahmud. (1995). *Memory For Forgetfulness*. (Trans. Ibrahim Muhawi), Berkeley: University Of California Press.
- Edbury, Peter W. (1991). *The Kingdom Of Cyprus And The Crusades 1191-1374*. Cambridge: Cup.

- Edbury, Peter W. (1996). *The Conquest Of Jerusalem And The Third Crusade: Sources In Translation*. Cambridge: Aldershot.
- Edbury, Peter W. (1994). "The Templars In Cyprus" In *The Military Orders: Fighting For The Faith And Caring For The Sick*, Malcolm Barber (Edit.), Aldershot: Variorum
- Elad, Amikan. (1995). *Medieval Jerusalem And Islamic Worship: Holy Places, Ceremony, Pilgrimage*. Leiden: E.J. Brill.
- Ellenblum, Ronnie. (1998). *Frankish Rural Settlement In The Latin Kingdom Of Jerusalem*. Cambridge Ve New York: Cambridge University Press (Cup).
- Esposito, John. (1999). *The Oxford History Of Islam*. Oxford: Oup.
- Folda, Jaroslaw. (1995). *The Art Of The Crusaders In The Holy Land 1098-1187*, Cambridge Ve New York: Cup.
- France, John. (1999). *Western Warfare In The Age Of The Crusades 1000-1300*. Ithaca: Cornell University Press.
- France, John. (1994). *Victory In The East: A Military History Of The First Crusade*, Cambridge: Cup.
- Gabrieli, E. (1969). *Arap Historians Of The Crusades*, New York. Dorset Press.
- Hamilton, B. (2000). *The Leper King And His Heirs: Baldwin Iv And The Crusader Kingdom Of Jerusalem*, Cambridge: Cup.
- Harris, Jonathan. (2003), *Byzantium And The Crusades*. London Ve New York: Hambledon Press.
- Hillenbrand, Carole. (1999). *The Crusades: Islamic Perspectives*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hillenbrand, Hans (2008). *Christianity: The Illustrated History*. London: Duncan Baird Publishers.
- Holt, P.M. (1986). *The Age Of The Crusades: The Near East From The Eleventh Century To 1517*, London: Longman.
- Housley, Norman. (1982). *The Italian Crusades: The Papal –Angevin Alliance And The Crusades Against Christian Lay Powers, 1254-1343*. Oxford: Clarendon Press.
- Housley, Norman. (1996). *Documents On The Later Crusades 1274-1580*. New York: Palgrave Macmillan.
- Housley, Norman. (1992). *The Later Crusades, 1274-1580*. Oxford:oup.
- Jordan, William Chester. (1979). *Louis IX And The Challenge Of The Crusade*. Princeton: Pup.

- Kedar, Benjamin Z. (1984). *Crusade And Mission: European Approaches Toward The Muslims*. Princeton. Princeton University Press (Pup).
- Kedar, Benjamin Z. (1992). "The Battle Of Hattin Revisited" In B.K. Kedar (Ed.), *The Horns Of Hattin*. Aldershot: Ashgate.
- Kennedy, Hugh. (1994). *Crusader Castles*. Cambridge: Cup.
- Lambert, Malcolm. (1992). *Medieval Heresy: Popular Movements From The Gregorian Reform To The Reformation*. 2. Edition, Oxford: Blackwell.
- Lilie, Ralp-Johannes. (1993). *Byzantium And The Crusader States 1096-1204*, (Trans. J.C. Morris Ve Jean E. Ridings). Oxford Ve New York: Clarendon Press.
- Lock, Peter. (1995). *The Frank In The Aegean, 1204-1500*. New York: Longman.
- Luscombe, David And Riley-Smith, Jonathan (Editors). (2004). *The New Cambridge Medieval History, Vol.4: C.1024-C.1198*. Cambridge: Cup.
- Lyons, Malcolm Cameron And Jackson, D.E.P. (1982). *Saladin: The Politics Of Holy War*, Cambridge: Cup.
- Madden, Thomes. (1999). *A Concise History Of The Crusades*. New Lanham: Rowman Ve Littlefield.
- Maden, Thomes. (2003). *Enrico Dandolo And The Rise Of Venice*. Baltimore. John Hopkins University Press.
- Maier, Christoph. (1994). *Preaching The Crusades. Mendicant Friars And The Cross In The Thirteenth Century*. Cambridge: Cup.
- Mango, Cryil. (Editor). (2002). *The Oxford History Of Byzantium*. Oxford-New York: Oup.
- Marshall, Christopher. (1992). *Warfare In The Latin East 1192-1291*. Cambridge Ve New York: Cup.
- Mayer, Hans. (1988). *The Crusades*, 2. Edition, (Trans. John Gillingham), Oxford Ve New York: Oxford University Press (Oup).
- Nicholson, Helen. (1993). *Templars, Hospitallers And Teutonic Knights. Images Of The Military Orders 1128-1291*. Leicester: Leicester University Press.
- Nicholson, Helen. (1997). *Chronicle Of The Third Crusade: A Translation Of The Itinerarium Peregrinorum Et Gesta Regis Ricardi*. Vermont: Ashgate.
- Partner, Peter. (1990). *The Knights Temlar And Their Myth*. Vermont: Destiny Books.
- Perowne, Stuart. (1976). *The Holy Places Of Christendom*. New York:oup.

- Philips, Jonathan P. (1996). *Defenders Of The Holy Land: Relations Between The Latin East And The West, 1119-1187*. Oxford Ve New York: Clarendon Press.
- Powel, James M. (1986). *Anatomy Of A Crusade*. Philadelphia: Upp.
- Praver, Joshua. (1972). *The Latin Kingdom Of Jerusalem*. London. Weidenfield Ve Nicholson.
- Pringle, R. Denys. (2000). "King Richard I And The Walls Of Ascalon" İn *Palestine Exploration Quarterly, 116*, 1984, 133-147, Reprinted İn D. Pringle (Edit.), *Fortification And Settlement İn Crusader Falestine*. Aldershot: Variorum.
- Queller, Donald E. And Madden, Thomas E. (1997). *The Fourth Crusade: The Conquest Of Constantinople*. 2. Edition, Philadelphia: Upp.
- Richard, Jean. (1999). *The Crusades, C.1071-C.1291*. Cambridge Ve New York. Cup.
- Richard, Jean. (1992). *Saint Louis: Crusader: King Of France*, (Trans. Jean Birrell), Cambridge: Cup.
- Riley-Smith, Jonathan. (1986). *The First Crusade And The Idea Of Cruysading*, London: Athlone.
- Riley-Smith, Jonathan. (1995). *The Oxford Illustrated History Of Crusades*. Oxford And New York: Oup.
- Riley-Smith, Jonathan. (2002). *What Wer The Crusades?* San Francisco: Ignatius Press.
- Rogers, Randall. (1992). *Latin Siege Warfare İn The Twelfth Century*. Oxford: Clarendon Press.
- Steven, Runciman. (1951-1954). *A History Of The Crusades*. 3 Vol. Cambridge Ve New York: Cup.
- Setton, Kenneth M. (Editor). (1958-1989). *A History Of The Crusades*. 6 Vol. Madison Ve Philadelphia: University Of Pennsylvania.
- Siberry, Elizabeth. (1985). *Criticism Of Crusading 1095-1274*. Oxford Ve New York: Clarendon Press.
- Smail, R.C. (1995). *Crusading Warfare, 1097-1193*. Cambridge Ve New York: Cup.
- Siberry, Elizabeth. (2000). *The New Crusaders. Images Of The Crusades İn The 19Th And Early 20Th Centuries*, Ashgate: Aldershot.
- Whittow, M. (1996). *The Making Of Orthodox Byzantium, 600-1025*. Basinstoke, England: Macmillan.